

УДК 811.111-112:81'371

ІДІОСТИЛЬ І КОНЦЕПТУАЛЬНА ІДІОСФЕРА АВТОРА У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Л.Я. Брославська, І.С. Шевченко, докт. філол. наук (Харків)

Брославська Л.Я., Шевченко І.С. Ідіостиль і концептуальна ідіосфера автора у художньому дискурсі. У статті уточнюються поняття картини світу та ідіосфери, ідіодискурсу, ідіостилу, індивідуально авторського художнього концепту, розглядається їх співвідношення у переломленні через особливості авторської концептуалізації дійсності й домінантні концепти в ідіодискурсі Е. Гемінгвея.

Ключові слова: ідіодискурс, ідіостиль, індивідуально авторський художній концепт, концептуальна ідіосфера, Е. Гемінгвей.

Брославская Л.Я., Шевченко И.С. Идиостиль и концептуальная идиосфера автора в художественном дискурсе. В статье уточняются понятия картины мира и идиосферы, идиодискурса, идиостиля, индивидуально авторского художественного концепта, рассматривается их соотношение в преломлении через особенности авторской концептуализации действительности и доминантные концепты в идиодискурсе Э. Хемингуэя.

Ключевые слова: идиодискурс, идиостиль, индивидуально авторский художественный концепт, концептуальная идиосфера, Э. Хемингуэй.

Broslavskaya L.Y., Shevchenko, I.S. Idiostyle and Conceptual Idiosphere of the Author of Fiction Discourse. The paper clarifies the concepts of world view and idiosphere, idiodiscourse, idiostyle, individual author's artistic concept and considers their relationship as connected with particular author's conceptualization of reality and the dominant concepts in Hemingway's idiodiscourse.

Key words: idiodiscourse, idiostyle, individual artistic concept, conceptual idiosphere, Ernest Hemingway.

Серед багатьох відомих підходів до вивчення ідіостилу письменника сучасний напрям лінгвістичних студій акцентує розуміння мовної діяльності як одного із модусів когніції, що становить вершину айсберга, в основі якого лежать когнітивні здібності особистості [10, с. 306]. Дослідження втілення у художньому дискурсі концептуальної картини світу творчої особистості автора, його ідіодискурсу наразі стає все більш актуальним [3; 4; 8].

Об'єктом дослідження нашої статті обрані ідіостиль та концептуальна ідіосфера письменника, а предметом – поняття картини світу та ідіосфери, ідіодискурсу, ідіостилу, індивідуально-авторського художнього концепту та їх співвідношення у переломленні через особливості авторської концептуалізації дійсності Е. Гемінгвея.

Метою роботи є встановлення та уточнення теоретичних засад вивчення когнітивних (концептуальних) характеристик ідіосфери й ідіостилу як індивідуалізації дискурсу.

В останнє десятиріччя чимало розвідок спрямовані на вивчення певного концепту в національній мовній картині світу та співставлення з його втіленням у творчості того чи іншого автора (наприклад, С.О. Анохіна, Є.В. Барінова та ін. [1; 2]). На наш погляд, у цьому випадку йдеться не стільки про творчість, скільки про дискурс, точніше – ідіодискурс як прояв особистості письменника, де дискурс – “мовне вираження (корелят) певної соціальної практики, впорядковане та систематизоване <...> використання мови, за яким стоїть соціально, ідеологічно й історично зумовлена ментальність” [27, с. 149], а отже і концептосистема, що склалась

у автора дискурсу. Пор.: за твердженням О.С. Кубрякової, дискурс – це насамперед когнітивне явище, яке має справу з передачею або запитом знань, з їх переробкою або ж оперуванням знаннями в певних цілях [17, с. 10], воно акцентує інтерпретаційну діяльність автора і її механізми.

Дискурс, на думку В.І. Карасика, являє собою явище проміжного порядку між мовою, спілкуванням, мовною поведінкою, з одного боку, і фіксованим текстом, що залишається в “сухому залишку” спілкування, з іншого боку [14, с. 279]. У свою чергу, текст – це: 1) результат, а не процес [28]; він зазвичай зафіксований у письмовій формі; 2) це інтенціональне створіння автора, звернене до адресата [14, с. 273]. За В.Є. Чернявською, “під дискурсом слід розуміти текст(и) у нерозривному зв’язку з ситуативним контекстом”, “дискурс характеризує комунікативний процес, що приводить до формування певної формальної структури – тексту” [27, с. 147].

Говорячи про конкретні прояви дискурсу митця, ми фактично маємо на увазі його **ідіодискурс** на відміну від тексту. Так, ідіодискурс Е. Гемінґвея визначається багатим підтекстом [11] як засобом особливого впливу на читача у відповідності до його літературної “теорії айсберга”.

Сукупність мовно-когнітивних механізмів створення текстового простору певним автором, що відрізняє його дискурс від інших – це у широкому розумінні ідіостиль. Ідіостиль, на нашу думку, є складним, багатовимірним та багаторівневим проявом особистості автора художнього тексту. Існує ряд підходів його вивчення.

Ідіостиль письменника досить часто розглядається у когнітивній лінгвістиці [31]. За Н.С. Болотновою, ідіостиль – система асоціативно-сміслових полів, які характеризують когнітивний рівень мовної особистості [5]. З-поміж багатьох існуючих трактувань ідіостилю завданням когнітивного вивчення дискурсу певного автора відповідає розгляд ідіостилю крізь систему концептуальних моделей в напрямку від когнітивних феноменів до їхньої мовної реалізації. Так, у трактуванні І.А. Тарасової ідіостиль як “спосіб думати і гово-

рити про світ в нерозривній єдності” корелює з розумінням ідіостилю як сукупності мовних і ментальних структур художнього світу автора [25, с. 9], єдності концептів і когнітивних структур та їхнього мовного втілення [25, с. 22]. В.О. Самохіна наголошує на необхідності врахування “соціально-історичних, національних, індивідуально-психологічних і морально-етичних норм, особливостей людини, її світосприйняття, знань про світ (концептуальна картина світу й тезаурус)...” [21, с. 15] у дослідженні ідіостилю.

Особливо інтенсивно упродовж ряду років у стилістиці художньої мови проводилося дослідження ідіостилю з орієнтацією на окремі елементи художньої системи письменника, перш за все на розгляд мовних засобів (частіше лексичних) з послідовним “укрупненням” одиниць аналізу та поступовим посиленням уваги до змістових форм та структури. Як узагальнює Н.С. Болотова, для цього періоду вивчення ідіостилю характерно: 1) увага до образної трансформації слів, 2) до естетичної модифікації виразних засобів в ідіостилі письменника (Т.Г. Винокур, Л.О. Ставицька та інші), 3) до динаміки мовних форм (В.В. Виноградов, Є.О. Гончарова, А.І. Домашнев, І.П. Шишкіна та ін), 4) до композиційних прийомів і структури; 5) до універсальних змістів, що по-різному реалізуються у творчості різних авторів; 6) до слововживання і словотворчості; 7) до вивчення внутрішньо зумовленої системи засобів словесного вираження [4, с. 7].

Другий напрям у дослідженні ідіостилю фокусується на аналізі різних структурних і змістових форм організації мовного матеріалу (передусім лексичного) у замкнутому цілому та виявленні характеру їх співвіднесеності на рівні стилістичного узусу або ідіостилю. Для цього напрямку також характерний лексикоцентризм та орієнтація на виявлення загальних закономірностей у слововживанні одного або кількох письменників [4, с. 7].

Інші підходи трактують індивідуальний стиль як сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію та вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших [20, с.604], як феномен, що належить до царини естетики

[23, с. 61], та як єдність змістових і формальних лінгвальних характеристик, притаманних творам певного письменника, яка створює унікальний, втілений у цих творах авторський спосіб мовної реалізації [13].

Досліджуючи зв'язок між автором і структурою створюваного ним тексту як словесно-художнього цілого, В.В. Виноградов доходить висновку про те, що стиль письменника створює та відтворює індивідуально-виразні якості та співвідношення речей-образів, типові для творчої системи саме цього митця [7, с. 128, 211]. Поряд із цим особистість письменника відображається у неповторності й оригінальності асоціацій, вербально матеріалізованих у лексичній структурі тексту. Асоціативні перегукування та паралелі, найбільш характерні для автора типи асоціацій, пронизують усю його творчість, стають важливою ознакою ідіостилю, відображуючи сприйняття навколишнього світу письменником.

Третій напрям формується під впливом когнітивної лінгвістики на основі моделювання “можливих світів” різних авторів. При цьому виявляються “домінантний особистісний зміст” (В.А. Піщальникова [20] та інші, вивчаються окремі концепти та форми їх репрезентації (С.О. Анохина, Є.В. Барінова та інші [1; 2]), система концептів-домінант (О. Дойчик [12] та інші), семантичні, асоціативні та лінгвокультурологічні поля [4, с. 8].

Саме цей підхід покладено в основу когнітивно спрямованого дослідження ідіостилю Е. Гемінгвея. Визначення індивідуального стилю як іманентного (властивого його внутрішній природі) прояву істотних ознак особистості автора у конкретному художньому творі потребує звернення до мистецької документалізації когнітивної картини світу певного автора, що залежить від його схильності до ірраціонального чи раціонального мислення, до мімітичних принципів (принципів уподібнення) чи розкутого образотворення, його естетичного смаку тощо, які в сукупності формують неповторне явище [18, с. 312].

Кожному письменнику притаманна тонка мовна індивідуальність, свій неповторний ідіостиль.

Складовою ідіостилю є **ідіолект** письменника. За О.О. Селівановою ідіолект є індивідуальним різновидом мови, що реалізується в сукупності різних ознак мовлення окремого носія мови, а в письмовому мовленні виявляє риси ідіостилю [22, с. 167]. Поняття ідіолекту та ідіостилю співвідносяться як норма й узус національної мови, з одного боку, та індивідуальна манера мовлення, з іншого, тобто ідіостиль постає як індивідуально-творче використання національної мови [24, с. 107], що, фактично, закорінене в ідеях В. В. Виноградова про те, що ідіостиль відтворюється засобами ідіолекту, який є сукупністю мовних засобів індивідуального мовлення [7]. О. О. Селіванова деталізує: ідіолект – індивідуальний різновид мови, що реалізується в сукупності різних ознак мовлення окремого носія мови, а в письмовому мовленні виявляє риси ідіостилю [22, с. 167]. Так, ідіолект Е. Гемінгвея характеризується простою граматиною та розмовною мовою. Основною домінантною ознакою стилю письменника є низька кількість вжитих прикметників і короткі, ритмічні речення, що концентруються безпосередньо на дії, а не на її відображенні [30].

Ідіостиль, на думку М.М. Кожини та інших, включає всі мовні та позамовні стилетвірні та текстотвірні фактори, що складають художній текст, перші – основа, а другі – передумова його створення. Вираження ідіостилю відбувається за допомогою позамовних і внутрішньомовних засобів, в які входить система поза- і внутрішньотекстових референтних відносин [16, с. 121]. Так, система тропів Е. Гемінгвея включає “вербалізовані жести” – кінетичні дієслова, а також специфічні прийоми динамізації зображуваних подій, що створюють “кінематографічний ефект” його ідіостилю [11, с. 116].

Уточненням поняття ідіостилю в когнітивному напрямку є запропоноване Р. Фаулером поняття “**когнітивний стиль**” (mind style) – специфічна мовна репрезентація індивідуальної ментальної сутності автора, оповідача та персонажів, які корелюють з поняттями картина світу (world view), це відображення характерного способу засвоєння та розуміння світу, яке автор утілює у тексті [29,

с. 103]. Е. Семіно акцентує у понятті когнітивного стилю відповідність індивідуальним якостям картини світу певної особистості: характерні когнітивні звички, можливості та обмеження, цінності та вірування, які виникають як результат індивідуальних когнітивних особливостей [32, с. 97]. Таким чином, когнітивний стиль – типові когнітивні операції автора, спосіб індивідуальної концептуалізації дійсності [12, с. 24]. Важливо, що поняття когнітивний стиль (скажимо, поета) відрізняється від його літературного стилю, бо концентрується на особливостях поетичного мислення, яке “може бути визначено шляхом аналізу його виражальних мовних засобів у когнітивному аспекті” [3, с. 73].

Мовна особистість автора, проявом якої є ідіостиль, згідно з Ю.М. Карауловим, представлена вербальною і невербальною частинами, де перша розкривається через сферу мовної свідомості, а друга – через одиниці “проміжної мови” – мови почуттів, образів, уявлень про рух і схем дій, що супроводжують увесь дискурс автора [15, с. 91-93] (пор.: це прояв рефлексії автора над мовою, що є сукупністю глибинних констант, домінант художньої особистості [9, с. 10]).

Особистісне сприйняття свідомістю автора явищ зовнішнього світу неминує носити характер індивідуального знакового закріплення денотативних сутностей. Це є своєрідною трансформацією авторської концептуальної картини світу, яка є ментальним підґрунтям ідіостилу автора. На думку Н.С. Болотнової, асоціативна структура художнього тексту, сформована на номінантно-референтній основі, дозволяє судити про **концептуальну картину світу автора** [6, с. 38]. Сукупність взаємно пов’язаних концептуальних сфер, що відображають знання індивіда про певні фрагменти світу, центром якого він є, зумовлюють структуру його концептуальної картини світу [19].

Як відомо, концептуальна картина світу різноманітніша за мовну, бо не все сприйняте і пізнане людиною має вербальну форму та відображається за допомогою мови. Реалізація ж у творах письменника значущих для особистості ключових концептів дозволяє досліднику за допомогою ретель-

ного аналізу самої словесної тканини літературного твору відтворити та описати фрагменти концептуальної картини світу автора.

На нашу думку, концептуальна картина світу є радше приналежністю всього народу (саме в такому сенсі це поняття вживає Д.С. Лихачьов), тоді як стосовно конкретної особистості більш влучним є термін **концептуальна ідіосфера**: в ній зберігаються як концепти, спільні для картини світу народу, так і специфічні індивідуально-авторські концепти. За Р. Павільонісом, система концептів або “система вірувань” відповідає життєвому досвіду автора [33].

У більшості робіт, які розкривають когнітивний аспект ідіостилу, центральною категорією дослідження є **індивідуально-авторський концепт**. Ось чому актуальним є завдання створення типології концептів авторської свідомості, виявлення форм їх ментального подання, розгляду їх співвідношення з типами ментальних репрезентацій, з одного боку, і з більш великими одиницями, когнітивними структурами, з іншого [24, с. 164].

За нашими даними аналізу ідіодискурсу Е. Гемінгвея в його концептуальній ідіосфері виокремлюються домінантні концепти, одним із яких є концепт ВІЙНА. Він вербалізується лексемою *war* та її синонімами *attack*, *battle*, *conflict*, *fight*, *hostilities*, і набуває різних значень на фоні відповідних доменів. Цей факт значною мірою впливає на формування ідіостилу письменника, бо саме ментальні сутності визначають специфіку авторського стилю [24, с. 164]. ВІЙНА як одна з концептуальних домінант ідіосфери письменника входить як складова до багатьох метафоричних і метонімічних моделей його ідіодискурсу, зумовлюючи багатий життєвий досвід автора.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проведене уточнення теоретичних засад вивчення когнітивних (концептуальних) характеристик ідіосфери й ідіостилу і відповідних понять дозволяє намітити програму аналізу когнітивної ідіосфери автора твору як послідовне вирішення низки завдань: із залученням даних аналізу ідіолекту й ідіодискурсу письменника встановлення домінантних (авторських)

художніх концептів у складі його концептуальної ідіосфери та визначення специфіки конфігурації таких концептів по відношенню до відповідних концептів загальнонаціональної картини світу; за даними ідіодискурсу автора виокремлення провідних рис його ідіостилю (когнітивного стилю) (механізмів концептуальної метафори й метонімії тощо) як єдності мовних, стилістичних і ментальних домінант.

Для когнітивної ідіосфери Е. Гемінгвея одним із домінантних концептів є ВІЙНА, що зумовлює особливості його ідіостилю, в якому превалювання концептуальних аналогів ВІЙНИ створює неповторний динамічний яскраво маскулінний ідіодискурс.

Перспективою дослідження є застосування отриманих теоретичних положень до розгляду ідіодискурсу Е. Гемінгвея та встановлення домінант його когнітивної ідіосфери й ідіостилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анохина С.А. Концепт “Развитие” в русской языковой картине мира и особенности его вербализации в творчестве В.Г. Распутина 1994 – 2003 гг. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / С.А. Анохина. – Челябинск, 2004. – 20 с. 2. Баринова Е.В. “Русские” концепты в творчестве Томаса Манна 1890–1920-х гг. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.01.03 “Литература народов стран зарубежья (германская литература)” / Е.В. Баринова. – Нижний Новгород, 2007. – 58 с. 3. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / Л. І. Белехова. – Київ, 2002. – 461 с. 4. Болотнова Н.С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного текста / Н.С. Болотнова // Материалы II Международного конгресса русистов-исследователей “Русский язык: исторические судьбы и современность”. – МГУ, 2004. – С. 7. 5. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста : [учебное пособие] / Н.С. Болотнова. – М. : Наука, 2007. – 520 с. 6. Болотнова Н.С. Коммуникативная стилистика художественного текста : лексическая структура и идиостиль / Н.С. Болотнова, И.И. Бабенко, А.А. Васильева. – Томск, 2001. – 331 с. 7. Виноградов В.В. О теории художественной речи / В.В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1971. – 240 с. 8. Воробйова О.П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О.П. Воробйова // Вісник Харків. нац. ун-ту імені П.Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 18–22. 9. Грамматика идиостиля. В. Хлебников / Отв. ред. А.Д. Григорьева. – М. : Наука, 1983. – 225 с. 10. Демьянков В.З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В.З. Демьянков // Язык и наука конца XX века. – М.: Институт языкознания РАН, 1995. – С. 239–320. 11. Довганчина Р.Г. Відтворення ідіостилю Ернеста Гемінгвея в українських та російських перекладах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Довганчина Руслана Григорівна. – Київ, 2011. – 221 с. 12. Дойчик О.Я. Ідіостиль Джуліана Барнса у лінгвоконцептуальному вимірі : автореф. дис...на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Оксана Ярославівна Дойчик. – Х., 2012. – 20 с. 13. Идиостиль (индивидуальный стиль) // Универсальная научно-популярная онлайн-энциклопедия Кругосвет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/IDIOSTIL_INDIVIDUALNI_STIL.html?page=0,0 14. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с. 15. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с. 16. Кожина М.Н. Стилистика русского языка : учеб. пособие / Кожина М.Н., Дуслеева Л.Р., Салимовский В.А. – М.: Флинта ; Наука, 2008. – 464 с. 17. Кубрякова Е.С. Об исследовании дискурса в современной лингвистике / Е.С. Кубрякова // Филология и культура : Материалы II-й Междунар. науч. конф., 16–18 мая 2001 г.: В 3 ч. Ч. I. – Тамбов, 2001. – С. 10. 18. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалівтаїн та ін. – К. : ВІД “Академія”, 1997. – 752 с. 19. Ніконова В.Г. Концептуальне поле “світ людини” у трагедіях Шекспіра. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shakespeare.zp.ua/texts.item.104/> 20. Пищальникова В.А. Проблема идиостиля. Психолінгвістический аспект / В.А. Пищальникова. – Барнаул, 1992. – 73 с. 21. Самохіна В.А. Современная англоязычная шутка : монографія / В.А. Самохіна. – Х. : ХНУ, 2008. – 356 с. 22. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 672 с. 23. Ставицька Л.О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л.О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С.61–64. 24. Тарасова И.А. Категории когнитивной лингвистики в исследовании идиостиля / И.А. Тарасова //

- Весник СамГУ. – № 1. Серия Языкознание, 2004. – С. 164-169. 25. Тарасова И.А. Поэтический идиостиль в когнитивном аспекте (на материале поэзии Г. Иванова и И. Аненского) : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01 / И.А.Тарасова. – Саратов, 2004. – 484 с. 26. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с. 27. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность / В.Е. Чернявская. – М. : Либроком, 2009. – 248 с. 28. Шевченко І.С. Дискурс і когнітивно-комунікативна парадигма лінгвістики / І.С. Шевченко // Мова. Людина Світ. До 70-річчя проф. М. Кочергана : зб.наук. статей ; Відп. ред. Тараненко У.О. – К. : Вид.центр КНЛУ, 2006. – С. 148-156. 29. Fowler R. Linguistics and the Novel / R. Fowler. – London : Methuen, 1977. – 145 p. 30. Hemingway's Writing Style // THE BIG READ National Endowment for the Arts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.neabigread.org/books/farewelltoarms/teachers/hemingway_handout03.pdf 31. Semino E.A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction / Elena Semino // Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / [ed. by Elena Semino and Jonathan Culpeper]. – Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 2002. – P. 95–122. 32. Semino E. Mind Style 25 years on / Elena Semino // Style. – 2007. – № 41 / 2. – P. 153-203. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lancaster.academia.edu/ElenaSemino/Papers/552545/Mind_Style_25_years_on 33. Pavilionis R. Meaning and Conceptual Systems / Pavilionis, Rolandas [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leninist.biz/en/1990/MCS295/5.6-Belief.and.the.Individual.Conceptual.System>